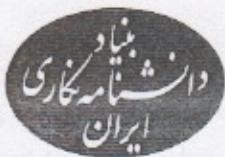

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

دانشنامه خلیج فارس

جلد دوم

(س - ی)

شورای علمی دانشنامه خلیج فارس

۱۳۹۴

دانشنامه خلیج فارس / زیر نظر شورای علمی دانشنامه خلیج فارس؛ دبیران علمی فرج‌الله احمدی، منوچهر اکبری، حسین یکتا؛ ویراستاران علمی فرج‌الله احمدی... [و دیگران]. - تهران: بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران، ۱۳۹۴.
۲ج: مصور (بخشی رنگی)، جدول، نمودار (بخشی رنگی). - (کتابخانه بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران؛ ۶۶-۶۵)

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۵-۹ (دوره)

ISBN: ۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۴-۲ (ج ۲)

عنوان اصلی: Encyclopedia of Persian Gulf

ویراستاران علمی: فرج‌الله احمدی، کمال پولادی، عبدالرسول خیراندیش، حسین یکتا.

ج. ۱-۲- ج. ۲- س- ۱.

۱. خلیج فارس - دایرةالمعارف الف. احمدی، فرج‌الله، ۱۳۳۷- دبیر، ویراستار ب، اکبری، منوچهر، ۱۳۳۵-، دبیر ج، یکتا، حسین، دبیر

د. شورای علمی دانشنامه خلیج فارس ه، بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران و، عنوان

۹۵۵/۷۳۵ DSR ۲۱۳۴/۵۲ ۱۳۹۴

کتابخانه ملی ایران ۴۱۲۸۳۴۸

حق چاپ برای بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران محفوظ است.

دانشنامه خلیج فارس (جلد دوم «حروف س-ی»)

زیر نظر شورای علمی دانشنامه خلیج فارس

دبیران علمی: احمدی، فرج‌الله؛ اکبری، منوچهر؛ یکتا، حسین

چاپ اول: ۱۳۹۴

شماره‌گان: ۱۰۰۰

ناشر: بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

چاپخانه: نابنگار

بهای دوره دوجلدی: ۱,۵۰۰,۰۰۰ ریال

ISBN: 978-964-5515-74-2 (vol. 2)

ISBN: 978-964-5515-75-9 (vol.set)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۴-۲ (ج. ۲)

(دوره) ۹۷۸-۹۶۴-۵۵۱۵-۷۵-۹

بنیاد دانشنامه‌نگاری ایران

نشانی: تهران، سعادت آباد، بلوار فرهنگ، خیابان معارف، بنیست داش، پلاک ۱

تلفن: ۰۲۱۲۹۸۴۲-۴ نمابر: ۲۲۰۷۳۲۲۷ صندوق پستی: ۱۴۶۵۵-۴۷۸

پست الکترونیکی: info@iecf.ir پایگاه الکترونیکی: www.iecf.ir

شورای علمی دانشنامه خلیج فارس

دانشیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران	ابراهیمی، حسن
دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران	احمدی، فرج الله
استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران	اکبری، منوچهر
استاد دانشکده چراغی دانشگاه تهران	پوراحمد، احمد
استادیار پژوهشگاه ملی آقیانوس شناسی و علوم جوی	چگینی، وحید
دانشیار دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی البرز	حیدری، علی احسان
استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شیراز	خیواندیش، عبدالرسول
استادیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران	ظاریفیان، غلامرضا
کارشناس ارشد برنامه‌ریزی شهری	مسجد جامعی، احمد
استاد دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران	ملکوتیان، مصطفی
استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران	وثوقی، محمدباقر
دانشجوی دکتری روابط بین الملل دانشگاه تهران	یکتا، حسین

دبيران علمی

احمدی، فرج الله؛ اکبری، منوچهر؛ یکتا، حسین

ویراستاران علمی

خیراندیش، عبدالرسول	احمدی، فرج الله
یکتا، حسین	پولادی، کمال

ویراستاران ادبی

امیرخانی، مسعود	آهنگری، فرشته
شهریاری، شیده	اسماعیلی، اصغر

صفحه آرایی

اسدی جوزانی، فرشته؛ شمس الله، سهیلا

واژه‌نگاران

اسدی جوزانی، فرشته؛ شمس الله، سهیلا؛ نصرتی، گوهر

نمونه‌خوانان

شهریاری، شیده	افشارتاجری، لیزا
قبادیان، فاطمه	اوحیدیان، میترا
کریمی، سریر	پژمان، بهاره
گلریز جیرندهی، نسترن	حاجی محمدابراهیم طهرانی، مهدی
نیکوکار، مرضیه	شاهمرادی سابق، شهره

کارشناسان دبیرخانه

زارعی خالدآبادی، فربی؛ سالمت، سعیده؛ فتاحیزاده، ابوذر؛ قاسمیان، سلمان؛ قبادیان، فاطمه؛ کریمی، سریر؛ نیکوکار، مرضیه

ناظر چاپ

ابوطالبی، ربابه

مؤلفان

قرسو، مریم	رنجبر، فیروز	پارسايی، اسماعیل	آذر، سعیده
کاووسی، اکرم	رئوفی، منوچهر	پرتو، امین	آذمehr، رامین
کاویانی پویا، حمید	زارعی، بهادر	پورمحمدی امشی، نصرالله	أربین فر، ترگس
کبریایی، علیرضا	زارعی، سیده زهرا	پولادی، کمال	آقاجری، ناصر
کریمی، مصطفی	زرشتاب، غلامعباس	پیرمرادیان، مصطفی	آقایی، سید داوود
کریمی گیلایه، یاسر	زیدی، سمیه	قیریزنا، مجتبی	آموزگار، زاله
کریمیان، حسن	سایانی، احمد	تقوایی، شیوا	ابراهیمی، نصرالله
کزانی، مهری	ستاری، شهلا	جاوری، محسن	ابراهیمی نژاد، بدرجهان
کیان راد، حسین	سرفراز، علی اکبر	جعفری دهقی، محمود	ابوالحسنی، سید رحیم
کیمرام، فرهاد	سروش راد، علی اکبر	جعفری ولدانی، اصغر	ابوالقاسمی، علی
متصدی زرندی، علیرضا	سعیدی نیا، حبیب الله	جوادی ارجمند، محمد جعفر	احتشامی، فریبرز
متین فر، عباس	سلطانی فرد، هادی	چاهان بروجنی، علی اصغر	احمدی ریشه‌ری، عبدالحسین
مجتبه‌زاده، پیروز	شادیوند، قادر	چوبینه، مهدی	احمدی، حسین
محبی درخش، پرستو	شمسمی پور، علی اکبر	حاتمی، امیرحسین	احمدی، حمید
محسنی ابوالخیری، علیرضا	شیخ‌الحکمایی، عمادالدین	حافظیه، محمود	احمدی، سارا
محسنی‌زاده، فاطمه	صادقی، راضیه	حبیبی، احمد	احمدی، فرج‌اله
محمدودیان، علی اکبر	صادقی، مرضیه السادات	حسن‌نیا، محمد	ازدری، دانیال
مرادی، مسعود	صفرازی، عبدالله	حسین‌زاده صحافی، حامد	ازدری، زهرا
مشايخی، عبدالکریم	صیادی، پریسا	حسین‌زاده صحافی، همایون	اسدی، بیژن
معینی، الهام	طباطبائی، سید ایوب‌ز	حسینی حق‌نواز، منیژه	اسدی، حیدر
قصودی، مهران	عادلفر، باقرعلی	حسینی، محمدرضا	اسکندری نوده، محمد
ملایی، مصطفی	عباسی، جواد	حیدری مهر، کبری	اصل دهقان، منیژه
منتظرالقائم، اصغر	عباسی، رحمت‌الله	خادم صدر، شیما سادات	افتخاری، خدیجه
موحد، علی	عبدالله‌یه، رشد	خان بابالو، سعید	افضلی، رسول
موسوی نیا، سید مهدی	عبدیان، محمد	خسروزاده، سیروان	الیامی نیا، رضا
مولایی، لیلا	عرب اسماعیلی، محمود	خلیلی، زهرا	الهیار، محمدرضا
مهران‌نواز، محمود	علومی، ابراهیم	خیراندیش، عبدالرسول	الهیاری، حسن
مؤمنی، فاطمه	علی‌محمدی، نعمت‌الله	داروندی، بهزاد	اماکی، محمدمعلی
ناصری طاهری، عبدالله	علیزادی، معصومه	دشتکوهی، محسن	امانی‌نژاد، پریسا
نایبپور، محمد	علیقلی‌زاده فیروزجاتی، ناصر	دولتیاری، سجاد	امیری، علی
نجفی، فاطمه	عمرانی مجذد، عبدالله	ذیبیحی علی‌تپه، علی	انوری، امیرهونشگ
نعمت‌پور، طیبه	غزالی مقدم، یونس	رابط، لیلا	ایزدی، سحر
نگارش، حسین	غفاری، حمزه	ربانی‌ها، مهناز	ایمان‌پور، محمدقی
نوریخش، حسین	فتحی‌زاده، ایوب‌ز	رجبی، مریم	بازماندگان خمیری، احمد
نوروزی، حسین	فتوت، مهدی	رحیمیان، حسن	باصقا، حسن
نیامینندی، نصیر	فروزانی، سید ابوالقاسم	رضابور، منیژه	بحراتی‌پور، علی
نیکنامی، کمال الدین	فریدی مجید، فاطمه	رضابی، آمنه	بختیاری، مونا
نیکنامی، علیرضا	قاسمیان، سلمان	رضابی، مهدی	بقایی، عباس
نیکنامی، تورج	قبادیان، فاطمه	رضوانی، محمدرضا	بنیادی نائینی، عالیه
ولی‌نسبه، یکتا	قرخلو، مهدی	رفیعی علوی، بابک	بهروزی فر، مرتضی
یکتا، حسین		رمضان‌زاده لسبوئی، مهدی	
یکتا، فاطمه			

Liyān / لیان

شهر، بندر و زیارتگاهی باستانی در سواحل خلیج فارس و در حوزه تمدن عیلام‌ها.

شهر بندری لیان در سواحل خلیج فارس یکی از مراکز مهم تجاری و مذهبی عیلام بود که در محل بوشهر کنونی قرار داشت. در فاصله اوایل هزاره دوم تحت فرمانروایی خاندان سوکل‌مه یا سوکل‌مع از شاهان عیلامی اداره می‌شد (Potts, 2003: 159).

علوه‌برآن، در دوره عیلام میانه (۱۱۰۰-۱۵۰۰ پ.م.) بار دیگر نام لیان در متون عیلامی کشف شده در شوش نمایان می‌شود. چنان‌که در یکی از نوشتہ‌های متعلق به هومبان-نومنا-*Humban-numena* (۱۳۵۰-۱۳۴۰ پ.م.) وی مدعی می‌شود که معبدی بلند به نام کوکونوم/*Kukunum* برای خدای کیریشا در لیان ساخته است (Carter & Stolper, Ibid: 36). طبق متون عیلامی، دو تن از شاهان عیلامی در شوش به نام‌های کوتیر- ناهونه/*Kutir*-*Nahhunte* و شیلهک- این‌شیهک/*Nahhunte* (۱۲۰۰-۱۱۰۰ پ.م.) مدعی بودند که دستور بازسازی معبد خدای کیریشا در لیان را داده‌اند (Potts, 1999: 237-238; Potts, 2003: 159).

پیزارد در ۱۹۱۳م. علوه‌بر آجرنوشته‌های فوق، سرامیک و جام‌های مقوش و سنگ‌های صابونی فراوان را در لیان شناسایی کرد. کشف آثار مشابه در بخش مرکزی و جنوب غربی ایران و همچنین در سواحل جنوبی خلیج فارس، اهمیت لیان را در هزاره دوم پیش از میلاد در نقش مرکز تجاری و اقتصادی سواحل شمالی با سواحل جنوبی خلیج فارس مانند دیلمون، مگان و حتی بین‌النهرین و از طرف دیگر با شوش و انشان، پایتخت‌های شاهان عیلامی، نشان می‌دهد. سرامیک‌های مقوش لیان شبیه سرامیک‌های شناسایی شده در انشان، پاسارگاد، داراب، فسا و ممسنی است (Sumner, 2003: 52-56). شبیه جام‌های مقوش لیان نیز بعدها در انشان و در دوره کفتری شناسایی و به همین نام معروف شد (Sumner, 1972: 155-180).

علوه‌برآن، مشابه سرامیک‌های دوره کفتری که در انشان و لیان به وفور کشف شده است، سرامیک‌های نیز مرتبط با دوره کفتری انشان در جزیره فیلکا/*Failaka* در بخش جنوبی خلیج فارس مجاور کویت امروزی در جزیره دیلمون و همچنین در تل ابرق در امارات و در عمان متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد شناسایی شده است. همگی این شواهد تاریخی نقش ارتباطی و تجاری لیان بین پادشاهی عیلام و سواحل جنوب خلیج فارس را نشان می‌دهد (Edens, 1986: 205; Potts, 1981: 29-52; Potts, 1993: 434).

پیزارد مجموعه‌ای از سنگ‌های نرم مشهور به سنگ صابونی را در لیان شناسایی کرد. نمونه‌های مشابه آن در دیلمون و مگان در سواحل جنوبی خلیج فارس و همچنین در عیلام، تپه یعنی، شهر سوخته و در سال‌های اخیر به وفور در جیرفت یافت شده است. این آثار نشان می‌دهند که ارتباط تجاری مداوم بین سواحل جنوبی خلیج فارس و نواحی شرقی، مرکزی و جنوب غربی ایران برقرار پیش از میلاد نیز آمده بود (Carter & Stolper, Ibid: 29). در نتیجه، بسیاری از محققان تاریخ عیلام حدس می‌زنند که احتمالاً منظور از سیموت- وارتوش در نوشتة آجری لیان باید همان فرزند شیروکاتو باشد (Vallat, 1999: 180; Potts, 1984: 258). که به عنوان نایب‌السلطنه پدر در لیان فرمانروایی می‌کرد (Carter & Stolper, Ibid: 31).

به عنوان نایب‌السلطنه پدر در شوش فرمانروایی می‌کرد. چون در این دوره، فرمانروایان عیلام از سلسله پادشاهان سوکل‌مه‌ها (۱۵۰۰-۱۹۰۰ پ.م.) بودند که به مرکزیت انشان بر جنوب غربی ایران از جمله شوش فرمانروایی می‌کردند؛ پس می‌توان گفت که لیان از اوایل هزاره دوم تحت فرمانروایی خاندان سوکل‌مه یا سوکل‌مع از شاهان عیلامی اداره می‌شد (Potts, 2003: 159).

علوه‌برآن، در دوره عیلام میانه (۱۱۰۰-۱۵۰۰ پ.م.) بار دیگر نام لیان در متون عیلامی کشف شده در شوش نمایان می‌شود. چنان‌که در یکی از نوشتہ‌های متعلق به هومبان-نومنا-*Humban-numena* (۱۳۵۰-۱۳۴۰ پ.م.) وی مدعی می‌شود که معبدی بلند به نام کوکونوم/*Kukunum* برای خدای کیریشا در لیان ساخته است (Carter & Stolper, Ibid: 36). طبق متون عیلامی، دو تن از شاهان عیلامی در شوش به نام‌های کوتیر- ناهونه/*Kutir*-*Nahhunte* و شیلهک- این‌شیهک/*Nahhunte* (۱۲۰۰-۱۱۰۰ پ.م.) مدعی بودند که دستور بازسازی معبد خدای کیریشا در لیان را داده‌اند (Potts, 1999: 237-238; Potts, 2003: 159).

پیزارد در ۱۹۱۳م. علوه‌بر آجرنوشته‌های فوق، سرامیک و جام‌های مقوش و سنگ‌های صابونی فراوان را در لیان شناسایی کرد. کشف آثار مشابه در بخش مرکزی و جنوب غربی ایران و همچنین در سواحل جنوبی خلیج فارس، اهمیت لیان را در هزاره دوم پیش از میلاد در نقش مرکز تجاری و اقتصادی سواحل شمالی با سواحل جنوبی خلیج فارس مانند دیلمون، مگان و حتی بین‌النهرین و از طرف دیگر با شوش و انشان، پایتخت‌های شاهان عیلامی، نشان می‌دهد. سرامیک‌های مقوش لیان شبیه سرامیک‌های شناسایی شده در انشان، پاسارگاد، داراب، فسا و ممسنی است (Sumner, 2003: 52-56). شبیه جام‌های مقوش لیان نیز بعدها در انشان و در دوره کفتری شناسایی و به همین نام معروف شد (Sumner, 1972: 155-180).

علوه‌برآن، مشابه سرامیک‌های دوره کفتری که در انشان و لیان به وفور کشف شده است، سرامیک‌های نیز مرتبط با دوره کفتری انشان در جزیره فیلکا/*Failaka* در بخش جنوبی خلیج فارس مجاور کویت امروزی در جزیره دیلمون و همچنین در تل ابرق در امارات و در عمان متعلق به هزاره دوم پیش از میلاد شناسایی شده است. همگی این شواهد تاریخی نقش ارتباطی و تجاری لیان بین پادشاهی عیلام و سواحل جنوب خلیج فارس را نشان می‌دهد (Edens, 1986: 205; Potts, 1981: 29-52; Potts, 1993: 434).

پیزارد مجموعه‌ای از سنگ‌های نرم مشهور به سنگ صابونی را در لیان شناسایی کرد. نمونه‌های مشابه آن در دیلمون و مگان در سواحل جنوبی خلیج فارس و همچنین در عیلام، تپه یعنی، شهر سوخته و در سال‌های اخیر به وفور در جیرفت یافت شده است. این آثار نشان می‌دهند که ارتباط تجاری مداوم بین سواحل جنوبی خلیج فارس و نواحی شرقی، مرکزی و جنوب غربی ایران برقرار

- Carter, E. & Stolper, M. W. 1984, *Elam: Surveys of Political History and Archaeology*. Berkeley: University of California.
- Crawford, H. 1996, *Dilmun and its Neighbours*. Cambridge: Cambridge Press.
- Edens C. 1986, "Bahrain and the Arabian Gulf During the Second Millennium BC: Urban Crisis and Colonialism" *Bahrain Through the Ages*. Shaikha Haya Ali Al Khalifa & Michael Rice, (Eds). London, New York, Sydney and Henley: Published by KPI.
- Husing, 1916, *Die einheimischen Quellen Zur Geschichte Elams*. Leipzig:
- Malbran-Labat, F. 1995, *Les inscription royales de suse: Briques de l'époque paleoélamite à l'Empire néo-élamite*. Paris: Editions de la Reunion des Musées nationaux.
- Nayeem, S. A., 1992, *The United Arab Emirates*. Riyath: University of Riyath Press.
- Potts, D. T. 1981, "Toward an Integrated History of Culture Change in the Arabian [Persian] Gulf Area: Notes on Dilmun, Makkan and Economy of Ancient Sumer". *Journal of Oman Studies*, No. 4, pp. 29-52.
- , 1993, "Rethinking Some Aspects of Trade in the Iranian Gulf". *World of Archaeology*, no. 24, pp. 423-440.
- , 1999, *The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- , 2003, "Anshan, Liyan and Magan circa 200 BCE". Naomi f Miller and Kamyar Abdi. USA: (Eds). *Yeki bud Yeki Nabud: Essay on the Archaeology of Iran in Honour of William M. Sumner*. Regnet of the University of California, pp. 156-162.
- Reiner, E. 1965, "The Earliest Elamite Inscription". *Journal of Near Eastern Studies*, No. 24, pp. 337-340.
- Sumner, W. M. 1972, "Cultural Development in the Kur River Basin, Iran: An Archaeological Analysis of Settlement Patterns", Ph. D. dissertation at the University of Pennsylvania.
- , 2003, *Early urban Life in the Land of Anshan: Excavation at Tale Malyan in the Highlands of Iran, Malyan Excavation Report III*. Pennsylvania: University Museum Monograph 113. University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Vallat, F. 1984, "Une inscription cunéiforme de Bouchir". *Dedalo*, no. 23.
- , 1993, *Les noms géographiques des sources suscolamites Répertoire géographique des texts ounciforme 11, Wr?lling*. Beihefte zum Tübingen Atlas des Vorderen Orients, Reihe B. Nr. & Wiesbaden: Dr Ludwig Reichert Verlag.

محمد تقی ایمان پور؛ محمود جعفری دهقی

بوده و لیان در این ارتباطات تجاری نقش اصلی و عمده را برعهده داشته است (Crawford, 1996: 5; Nayeem, 1992: 299).

در ظاهر، لیان در هزاره دوم پیش از میلاد جزیره‌ای جدا از ساحل بوده و بعدها در طول زمان به خشکی متصل شده است. لیان در ساحل شمالی خلیج فارس همان نقشی را ایفا می‌کرد که دیلمون به عنوان جزیره و مرکز کشتیرانی در جنوب خلیج فارس عهده‌دار بود. از طرفی، امروزه با توجه به کشفیات باستان‌شناسی در مناطق داخلی ایران و شهرهای سواحل جنوبی خلیج فارس، شباهت اشیا بدست آمده حاکی از آن است که ارتباط تجاری مداوم بین ایران و سواحل جنوبی خلیج فارس در سال‌های دور وجود داشته که بیشتر از طریق بندر پررونق لیان انجام می‌شده است (Potts, 2003: 156-159; Nayeem, 1992: 299).

شواهد باستان‌شناسی، نوشتاری و جغرافیایی بیانگر این است که لیان از دیرباز مسکونی بوده و از اواخر هزاره سوم که خلیج فارس به سبب توسعه شهرنشینی در بین النهرین به راه آبی ارتباطی و تجاری بین شهرهای پررونق بین النهرین و دره‌های رود سند، هارپان و موهنجودارو در پاکستان و عمان تبدیل شد، همچون جزایر جنوبی خلیج فارس از رونق بسیار برخوردار بوده است. در این زمان، لیان علاوه‌بر ارتباط تجاری با شهرهای بین النهرین، نقشی عمده در انتقال کالا و ارتباط تجاری بین شهرهای سواحل جنوب خلیج فارس نظیر دیلمون و مگان و شهرهای داخلی ایران خصوصاً انشان و شوش که تحت سلطه عیلامیان بود داشت.

شاید همین رونق اقتصادی و نقش ارتباطی لیان در هزاره دوم پیش از میلاد بود که باعث شد بیش از پیش مورد توجه شاهان عیلامی در دوره شاهان انشانی سوکل مه در اوایل هزاره دوم و شاهان عیلامی دوره میانه در اواخر هزاره دوم قرار گیرد. آنها برای شکرگزاری از خدای کیریشا، که این همه فراوانی را برای این جزیره فراهم کرده بود، برای او معبدی بر پا کردند. در کاوش‌های پیازار در لیان، بنای این معبد بزرگ بیش از همه جلب توجه می‌کرد (Ibid).

کتاب‌شناسی
گریشن، رومن. ۱۳۷۴، ایران از آغاز تا اسلام. ترجمه محمد معین، تهران: علمی و فرهنگی.